

ИЛЮСТРАЦИЯ ИРИНДЕСЪ

Редакторъ: ПЕТЪРЪ МЪРМЕВЪ

Редакция и Администрация: София, улица Алабинъ, 30. — Телефонъ 19-32.

ОТНАФО САЩА ЛИСТЕКА
СВСЕ СРДЧИ МИЛДИ
СССР

Бошнакъ ханъ

(Изъ моите спомени)

Историята на македонското революционно движение на първо място, нѣма съмнение, ще даде дань на почит на Солунската българска мѣжка гимназия, която роди и възпита плеяда дейци, повечето отъ които сложиха кости за Родината.

На второ място ще дойде „Бошнакъ ханъ“, тамъ, гдето кипѣше революционниятъ животъ, отгдѣто се направляващо революционната мисъль — свѣрталището на революционеритѣ, „котилото“ на бунтовниците.

Никой революционеръ, преди революцията въ 1903 година, който е посетилъ Солунъ, не възможно е да не е кондисалъ въ Бошнакъ ханъ, или най-малко да не го е посетилъ за среща съ хората на Центр. комитетъ.

Ако Солунъ бѣше столицата на революционна Македония, азъ ще кажа, че Бошнакъ ханъ бѣше палатата, въ която обитаваха водачите на революционната идея.

Презъ 1900 година, когато азъ за пръвъ пътъ бѣхъ изпратенъ въ Солунъ отъ Борисъ Сарафовъ, като представител на Върховния македоно-одрински комитетъ, съ благородната задача да изгладя недоразуменията между тия две тѣла — Върховенъ и Централенъ комитети, въ Солунъ имаше два български хотела: хотелъ *Вардаръ* и *Бошнакъ ханъ*. Хотелъ Вардаръ бѣше по-скроменъ и тамъ отсѣдваха повече простички дейци отъ източна Македония, когато въ Бошнакъ ханъ кондисваха повечето интелигентни работници най-вече отъ западна Македония, та чакъ отъ Албания.

Този ханъ бѣше широкъ, построенъ въ френската махала, отвѣнъ съ много скроменъ изгледъ, а отвѣтре доста удобенъ за пътника: широкъ дворъ, гостилиница и много стаи — сравнително

чистичко наредени, всѣка отъ които има своята история, защото стените ѝ сѫ погълнали много тайни и много съзаклятия...

Съдѣржателъ на Бошнакъ ханъ бѣше бай *Василь Мончевъ* — единъ високъ, жилавъ македонецъ, съ мургаво лице, съ увиснали дѣлги черни мустаци, съ погледъ изпитателъ, въ който ще прочетешъ, че тая душа много нѣщо знае и отъ която тайната и най-голѣмятъ мѫжчитель и мракобѣсникъ не би могълъ да я изчепка.

Бай Василь Мончевъ знаеше вѣче, че азъ се казвамъ *Антимъ Чакаловъ*, знаеше за моята мисия и затова азъ винаги бѣхъ подъ надзора на неговото будно око — да не попадна случайно и погрѣшно въ нѣкоя компания и да не се увлѣка въ ентузиазиранъ младежки разговоръ.

А компаниите бѣха много разнообразни: тукъ ще видите строгата фигура на *Пете Тошевъ*, който въ качеството си на окрѣженъ училищенъ инспекторъ винаги бѣше обкрѣженъ съ учители, на които даваше упътвания по „учебното дѣло“. Тукъ ще видите мѣлчаливия Христо Матовъ, който отвреме навреме

се мѫжеше да пусне нѣкоя шага всрѣдъ компаниите, събрали се около него. Тукъ ще видите веселия Иванъ Гарвановъ, който съ своите шегобийства трупаши около своята маса младежи, дошли отъ всички краища на Македония по „търговия“ или за „культурни“ цели... Тукъ ще видите Орцето, Кощановъ, Шатевъ, Мечето — седнали на различни маси, като че се не познаватъ. Тукъ ще видите она вѣчно поставенъ на постъ черенъ полицай, който добродушно и безъ всѣкакво подозрение гледаше на „веселитѣ“ компании и сякашъ се

Въ 1893 година се положиха, както се знае, въ Ресенъ основитѣ на Вътрешната македонска революционна организация. Малко време следъ това, основателитѣ се прѣнаха низъ цѣла Македония, за да сънятъ революционното семе и да основаватъ революционни комитети. На горната снимка се виждатъ Даме Груевъ (първи въ ляво) и двамата му другари: Григоръ Попевъ (вториятъ въ средата) и Александъръ Пановъ (третиятъ вдѣсно), които „дегизирани“ съ арнаутски дрехи, сноватъ низъ западна Македония.

чудѣше, защо сѫ го поставили да наблюдава тия „весели“ и „добрі“ хора, у които не подозира и не може да подозира нищо лошо.

А бай Василь Мончевъ, изправилъ се предъ тезгяха, окото му се спира отъ маса на маса и следи внимателно да не изпусне нѣкой нѣщо — сѫщо като учитель, който следи учениците си при класно упражнение, да не преписва нѣкой отъ съседа си или да си подсказватъ...

Единъ день *Пере* ме повика на своята маса и ми рече:

— Много е малко момчето, бе *Пере*... Не ще може да изтърпи несгодите.

Азъ останахъ крайно обиденъ отъ тая атестация... Азъ, който мислѣхъ да ставамъ голѣмъ герой, сега да ме смѣтатъ за малчуганъ и то защото още съмъ нѣмалъ брада и мустаци...

Обидно, много обидно...

Цѣла нощъ не можахъ да спя...

*

Следъ нѣколко време арестуваха цѣлия Щентраленъ комитетъ. Арестуваха и бай Василь Мончева.

Втората част отъ четата на Гьорче Петровъ.

— Искашъ ли да те запозная съ единъ голѣмъ активенъ революционеръ?

Азъ цѣлъ пламнахъ отъ радостъ.

Пере намигна на бай Василь Мончева:

— Заведи Чакалова горе, азъ сега ще дойда.
Бай Василь тръгна и азъ следъ него.

Той ме отведе въ една стая, въ която лежеше боленъ човѣкъ, а надъ главата му стоеше Д-ръ Христо Татарчевъ.

Следъ малко дойде *Пере* и се обѣрна къмъ мене:

— Ти познавашъ ли този боленъ?

— Не!

— Това е войводата Христо Чернопѣевъ, когото раниха преди нѣколко дни въ първото сражение при Гевели. Искашъ ли да те пратимъ съ него?

Чернопѣевъ се смѣеше добродушно и каза на *Пере*:

Предъ сѫда много го мѫжиха да каже, где се намирамъ, но той знаеше само едно: „подобно лице Антимъ Чакаловъ не познавамъ“, макаръ че знаеше, че азъ съмъ въ Цариградъ.

Показанията на всички обвиняеми бѣха печатани въ Солунския виляетски вестникъ, който излизаше на турски и български.

Отъ този вестникъ азъ следѣхъ това дѣло въ Цариградъ.

Всички обвиняеми бидоха осъдени, само бай Василь Мончевъ биде оправданъ.

Но уви! орисницата бѣше отрекла да не умре той у дома си.

Следъ Балканската война, гърцитъ го заточиха въ островъ Триkeri, кдото оставилъ коститъ си...

Единъ денъ, при свободна Македония, поколѣнието ще намѣри мястото, кдото е билъ Божнакъ ханъ и тамъ ще въздигне голѣмъ паметникъ.

Александъръ Кипровъ.

С П О М Е Н И О ТЪ Х У Р И Е Т А

На 11. юлий (ст. ст.) 1908 г., Петко Пенчевъ, членъ на Централния комитетъ, и пишещиятъ настоящитѣ редове бѣхме скрити въ кѫщата на вуйка ми. Рано сутринта дойде майка ми да обади, че отъ общината (Прилепската) ме търсятъ. Продължихме си беседата. По едно време чуваме топовни гърмежи откъмъ градските казарми. Голѣмо бѣ движението при казармитѣ. Гърмежите не преставаха. Майка ми повторно ни обади, че отъ общината пакъ дошли да ме търсятъ. Чудимъ се за стана-

растѣше и се умножаваше повече отъ любопитство, да види и разбере какъвъ е този неочекванъ Хуриетъ. Стигнахме въ конака, кѫдето ни се отда доха обичайнитѣ почести. Тамъ заварихме представителитѣ на другитѣ инородни и иновѣрни общини. Движение и оживление личи голѣмо, особено у военнитѣ, а загриженостъ и страхъ предъ неизвестността у цивилнитѣ посетители. Следъ като се привѣршиха приготовленията, за по-голѣма тържественостъ яви се на сцената младъ единъ кава-

На снимката сѫ снети следнитѣ войводи заедно съ четитѣ имъ: 1) Славчо Пирчевъ — Битолски полски войвода; 2) Никола Досевъ — тоже Битолски полски войвода; 3) Ангеле Базарски — войвода на Гяватъ-колъ; 4) Димко Драговчето — войвода на Буфъ-колъ; 5) Петре Костурчето — Прилепски войвода; 6) Мариовчето — войвода на Битолско Мариово; 7) Кръсте Лъндевъ — Лерински войвода; 8) Кръсте Трайковъ — Ресенски войвода; 9) Миланъ Матовъ — Битолски окръженъ войвода; 10) Дзоле Гергевъ — Лерински околийски войвода; 11) Василь Саатчията — Битолски терористъ и 12) Кръсте Малинковъ — Лерински полски войвода.

лото и не можемъ догади, какво ще е. Гърмежите, голѣмото движение при казармитѣ и спешното викане въ общината ни наведоха на мисълта, че нѣщо сериозно става. Оставихъ Пенчева да почива, а азъ заминахъ да науча, защо съмъ виканъ. Общината заварихъ въ пълния съставъ. Гледамъ всички общинари смутени, нѣкаква неизвестностъ ги мѣчи. Архимандритъ разправи, че отъ конака му обадили за станалия държавенъ превратъ, сиречъ, обявилъ се *Хуриетъ*, и поканенъ билъ заедно съ милета да присъствува на тържеството по тоя случай въ правителствения домъ. Съ една бележка обадихъ Пенчеву за *енигмата*. Потеглихме процесиално отъ училището за конака. Множеството

лерийски офицеръ съ прошарено лице отъ сипаница, качи се на една маса и съ високъ, звѣнливъ гласъ разправи, че Султанътъ провъзгласилъ конституционенъ режимъ и за напредъ „въ царството му ще има: „Хуриетъ, Адалетъ и Мусафатъ“ — свобода, равенство и братство. На мнозина отъ старателите не се харесаха прокламиранитѣ думи и наведоха глави. А ние се отнесохме скептически къмъ станалото. Следъ офицера повтори сѫщите думи отъ масата и нашиятъ архимандритъ на български. Сѫщото сториха и другитѣ религиозни началници. На край мюфтията прочете обичайната молитва и церемонията се приключи. Върнахъ се при Пенчева и му разправихъ за видѣното и чу-

тото. Решихме, на другия ден да заминемъ за Битоля и се срещнемъ съ тамошните организационни лица.

***

Понеже погледнахме нѣдовѣрчиво на току що прокламирация Хуриетъ, трѣбваше съ предпазване да заминемъ за Битоля. Така и стана. Наредихме съ насъ двамата да заминатъ за Битоля въ затворенъ файтонъ и две жени. Тѣ бѣха: Мария попъ Димитрова и дъщеря ѝ, г-ца Поликсена. Мария и азъ ще минаваме за сватове, а Пенчевъ и Поликсена за годеници, и че отиваме при дѣдо владика дани разреши за вѣнчавка. Това ни бѣ паролата.

срѣщането, кѫдето личеха величествени триумфални арки. Стигнахме на сборния пунктъ и се прибрахме на много лично място, наблизо до българския търговски агентъ, Тодоръ Недковъ, който гласѣше фотографически си апаратъ. Не останахме, обаче, незабелязани отъ любопитното око на българина. Скоро около насъ се набра голѣма навалица българи, които ни обсипваха съ въпроси, откѣде и какъ се намѣрихме тукъ. Израдваха се и хората, които стояха начело на Организацията за навременното пристигане.

Не следъ много зададе се Ниязи бей съ своите вѣрни другари, между които личеха и нѣколко Ресенски турци. Правѣше впечатление дѣлгата брада на Ниязи и придружаващата го дресирана сърна. Посрѣщането бѣ едно отъ най-тържествените. На площада предъ казармитѣ имѣ парадъ и речи.

Още сѫщата вечеръ събрахме се въ кѫщата на Павелъ Христовъ на дѣлга беседа. Тамъ бѣха организационните представители отъ много градове; имаше пратеници и отъ Солунъ. Тамъ бѣше и ржководителъ на Битолския окръженъ комитетъ, Миланъ Матовъ, съ бледо и изпито лице, наскоро излѣзналъ отъ комитетските подземия. Размѣниха се мисли върху новото положение. Доложи ни се, че срѣбъските чети били склонни да сложатъ оръжие. Сѫщото сторили и албанските. Само гръцките се въздържали. Нѣдовѣрчиво се отнесохме и ние. Но, имайки предвидъ обстоятелството, че Европа съчувствува на конституционния режимъ

Кѫсть отъ планината Пелистеръ

За всѣки случай носимъ и по единъ нагантъ. Пѫтя минахме благополучно. Спрѣхме при черквата Свѣта Недѣля и поразпитахме за положението. Увѣрихани, че нѣма никаква опасностъ и за доказателство навеждаха ни обстоятелството, че всички затворници, политически и криминални, били вече освободени. Опасностъ имаше само на Колджийското куле, гдѣ редовно колджийцѣ претръсваха пѫтниците. На сѫщото куле преди години бѣха открити бомби въ чували пълни съ оризъ. И туй митарство минахме благополучно. Отбихме се направо въ Шадърванъ ханъ. Тамъ намѣрихме Прилепския войвода Аргиръ, заловенъ преди време въ кѫщата на Алимасковци. Той бѣ осъденъ на доживотенъ затворъ и излежаваше въ Битолския зандани. Сега вече разбрахме, че Хуриетъ не е таклить. Нѣщо даже повече. Тоя денъ имало тържество въ града и очаквали героите на преврата: Ниязи бей отъ Ресенъ и Сабри бей отъ Охридъ. Посрѣщането имъ ще стане вѣнъ отъ града, при Каваците. За тамъ се упътихме и ние двамата съ Пенчева, придружени отъ Арига.

***

Битоля имаше празниченъ изгледъ. Чаршията бѣ затворена; кѫщите украсени съ знамена и зеленина. Множеството се движеше къмъ мястополо-

въ Турция; че българскиятъ народъ би се компрометирали предъ европейския свѣтъ, ако не признае новото положение, а съ туй би изгубилъ симпатията и поддръжката на европейската дипломация — доде се до съгласие и ние да преустановимъ борбата. Туй наше решение се съобщи на младотурския комитетъ въ Битоля, който претендираше, че дѣржи властта въ свои рѣце. Разбира се, че се предложиха редъ условия на младотурците, които бѣха възприети. Изработи се окръжно до всички чети въ окръга, съ което се съобщаваше за станалия дѣржавенъ превратъ и взетото наше решение. Опредѣляше се денътъ, когато ще стане тържественото влизане въ Битоля на всички наши чети въ окръга, а за сборенъ пунктъ се сочеше с. Цапари, отгдѣто ще потеглятъ четите къмъ за града. Започнаха бѣрзитѣ приготовления за по-тържественото посрѣщане на нашите чети.

***

На 18. юлий 1908 г. стана влизането на нашите чети въ Битоля. Съгласно заповѣдта, още отъ преди 1—2 дни четите се прибираха въ сборния пунктъ с. Цапари. Закъсняха само Костурските чети, поради далечността на мястото. А Алексо Демиръ-Хисарски не се яви по известни съображения. Въ Цапари пристигна Ниязи бей съ

100 души въстаници (турци) да поздрави нашите чети и пожела да ги придружи до града. Отказа му се.

Следът като се схеха четитѣ на обща снимка предъ фасадата на Цапаревското училище, всички, на брой около 300 души, потеглиха за града, предвождани отъ голѣмо черно знаме, украсено съ символиѣ на Организацията: ножъ и револверъ върху мрътвешка глава, а по срѣдатата прикрепенъ портретът на Даме Груевъ. Първото приветствие стана отъ страна на властта надъ „Довледжикъ“. Понадолу четитѣ бидоха приветствувани отъ нашето духовенство и разнитѣ депутати отъ цѣлия окръгъ. Въ процесията влѣзаха Ниязи бей и Кемаль бей, които взеха по срѣдата си окръжния войвода Миланъ Матовъ. Така тържествено стигна процесията предъ Сарая, кѫдето се яви валията и

приветствува четницитѣ. Говори и Ниязи бей, който тенденциозно спомена, че четитѣ се предаватъ (теслими олмушъ). Сетне говори Миланъ Матовъ, който каза, че *българските чети не идатъ да се предаватъ, а слизатъ отъ гората, като победители на Султанския режимъ*. Оттукъ процесията се отправи за военното училище, кѫдето имаше още приветствия и се приключи въ двора на българската черква.

Посрѣщането бѣ толкова величествено и така мило, че само който присъствуваше на него, може да приказва за видѣното и чутото. На писателя трудно е да опише цѣлата тая картина, изпъстрена съ разновидната носия на четитѣ, размѣсени съ десетки хиляди народъ, войска и ученици отъ разнитѣ училища!

(Следва) Георги Трайчевъ.

Йонъ Димовъ, известенъ подъ името Йонъ Пашата.

Следъ смъртта на Георги Сугарева, организационните работи въ Битолското поле се поеха отъ легендарната тройка: Димко Могилчето, Йонъ Пашата и Трайко Кралотъ. Задачата, която предстоеше тѣзи войводи, бѣше една отъ най-тежките; следъ 1903 год., въ Битолското поле се появиха андартски чети, за унищожението на които ВМРО здравата се запретна. лично място въ тая тройка, а така сѫщо и като работникъ въ Битолското поле, зае Йонъ Димовъ—Пашата.

Той се е родилъ въ 1878 год. въ Прилепското селце Тройкръсти. Съ мѣка и потъ на челото, Димо Найдовъ — бащата на Йона — прехранвалъ голѣмото си семейство. Беднотията накарала благия домакинъ Димо Найдовъ да напусне селото Тройкръсти и да се засели въ Ново-Селани. Но и тукъ условията за животъ трѣбва да сѫ били като тия въ Тройкръсти, затова виждаме семейството на Димо Найдовъ да се преселва въ с. Логоарди, Битолско. Вече Йонъ е юноша на 15 год. Детинството си прекарва като воловарче; той е тихъ, скроменъ и не буйствува; съ другаритѣ не влиза въ разправии и не се бие по сокаци и по мегдани — съ една речь нищо не вещае, че той въ близко бѫдеще ще стане единъ отъ най-личните закрилници на своя онеправданъ народъ и страшилище за потисници.

Характерно за неговото детинство бѣше неговата обичъ да дѣла отъ дѣрво малки ножета, или пѣкъ ще го видятъ да се запретналъ съ голѣмо усърдие да сглобява частици отъ пищолчета и да ги стъкмява. Не бѣше ли това влѣчение най-вѣрниятъ знакъ за посетнешната негова дейност на народенъ борецъ?

Свидетель на нѣмотията и оскѫдицата — спѣтници на неговото семейство, Йонъ въ 1897 год. заминава на гурбетъ въ Ромънския градъ Кюстенджа, гдето престоява около 6—7 месеци, като на Петровденъ, следващата година, се завръща въ Логоарди. Откъсналъ се е, макаръ и за кѫсо време, отъ своята Родина, намираща се подъ тежко робство, свободниятъ животъ въ Ромъния, съ който той дошелъ въ съприкосновение, упражнилъ голѣмо въздействие върху неговия духъ. Завръналъ се въ Родната, той се отдава на миренъ земедѣлски трудъ, обаче, съ всѣки мигъ у него расте и се напластва омразата къмъ народните потисници. При една организационна обиколка на Сугаревата чета презъ 1900 год., самъ Сугаревъ покръства въ Логоарди Й на. На следната година Йонъ отива да слугува въос. Кравари, Битолско, при известния по онова

време турчинъ-катиль Шабединъ ага. Единъ день, когато агата заедно съ 15 души турци, отива на ловъ, Йонъ издебналъ тоя моментъ, взима една

казма, счупва катинара на беговата кула, влиза вътре и задига една пушка и два револвера. Той още не е билъ излѣзълъ отъ двора на кулата, когато отдалечъ се е задалъ агата, последванъ отъ цѣлата тайфа турци-работници, завѣршайки се дома. Йонъ, виждайки, че може да бѫде заловенъ, се скрива въ близката ръжъ, гдето цѣлъ денъ е лежалъ. Като падналъ мракъ, той се е прибра въ с. Поешево. Оттукъ Тодоръ Златковъ по каналъ го изпровожда въ четата на Георги Сугарева. После, въ сражението при с. Цапари той биде раненъ въ крака. Презъ време на въстанието, Йонъ дей-

ствуваше заедно съ Йонъ кафеджията, който загина съ 90 души въстаници въ Шурковската планина, Прѣспанско. Следъ въстанието Йонъ се легализира, но само за единъ месецъ. После, Яне Скайо го изпраща въ България, гдето се бави около 2—3 месеца и се завърна обратно начело на чета, която 5—6 месеци води въ Кичевско. Дойде пакъ въ България за оръжие и се завърна, като даде сражение при Вардара. Сега вече водѣше чета въ Битолското поле. Една отъ най-голѣмитѣ негови

заслуги е премахването на голѣмия турски катилинъ Шефкия — „царотъ Македонски“, когото единъ денъ, заедно съ Димко Могилчето, го издебаха при село Могила, Битолско, и го унищожиха.

Презъ 1906 год. Йонъ заболѣ отъ гърло и отиде на лѣчение въ Битоля. Тамъ, обаче, се помина и биде тържествено погребанъ.

Да бѫде вѣчна славата му!

Боянъ Мирчевъ

Дамянъ на война отива

(По народенъ мотивъ).

Дамянъ на война отива
и на булче си думаше:

— Грозданке, първа изгоро,
на война, либе, отивамъ
и може младъ да загина.
Каки ми, либе Грозданке,
каки ми, първа изгоро,
ти кога ще ме прежалишъ,
ти кога ще ме забравишъ?

Грозданка дума Дамянъ:

— В'равна градина ще слѣза,
шарена китка ще свия,
калпака ще ти накича.
Кога китката увехне,
тогава ще те прежала,
тогава ще те забравя...

*

Дамянъ си тейку думаше:

— Каки ми, тейко, каки ми,
ти кога ще ме прежалишъ,
ти кога ще ме забравишъ?

Тейко Дамяну думаше:

— Синко, Дамяне, Дамяне —
единичка помощъ на тейко —
азъ ще те, синко, прежала,
азъ ще те, синко, забравя,
кога морето пресъхне,
росна ливада да стане,
съното азъ да окося,
голѣма купа да сторя
и подъ купата да седна,
съсъ меденъ кавалъ да свиря...

*

Дамянъ си майци думаше:

— Майко ле, мила и драга,
ти кога ще ме прежалишъ,
ти кога ще ме забравишъ?

Майка Дамяну думаше:

— Синко, Дамяне, Дамяне —
единичка рожба на мама —
отъ огнь главня ще взема,
в'градина ще я посаля.
Кога главнята израстне,
кичестъ дѣбъ, синко, да стане,
дебела сънка да хвърля,
майка подъ сънка да седне,
бѣла кждела да преде
и тѣжни пѣсни да пѣе —
тогава ще те прежала,
тогава ще те забравя...

Александър Кипровъ.

На вѣзкресение

Още рано сутринта на велика сѫбота гробищата на македонския градецъ К. бѣха пълни съ народъ. Не много следъ погребението на Христовото тѣло преди зори, женитѣ почнаха да отиватъ натамъ, за да посетятъ съ червени яйца гробовете на скжпи покойници въ надвечерието на великия Христовъ празникъ, за който се готвѣше всѣкой да го отпразнува съ всичко свое близко. Ето защо и мрѣтвите не бѣха забравени и народътъ — мжже, жени, деца — отиваше натамъ. При дрезгавината на зората хиладитѣ свѣщи, които горѣха по гробовете, блестѣха като безброй звездички, кацали върху тѣхъ и изпъстрели съ свѣтлинките си тѣмната нощна покривка, която все още се разстиляше навредъ. Въпрѣки нея, народътъ се бѣше разпилѣль по всички посоки като мравунякъ. Съ постепенното съмване все по-ясно севиждаше цѣлото това множество, което кичеше гробовете съ малки пламъчета и внасяше въ гробищата необикновенъ животъ. И когато слѣнцето изгрѣ, то все още продължаваше да се точи: едни се вѣреща, а други отиваха натамъ. Старитѣ обичаи, поддържани отъ вѣкове, не се забравяха днесъ и на тоя денъ, още по мракъ, всички посещаваха мрѣтвите, въпрѣки лошитѣ времена, които се преживѣваха... Защото срѣбъската властъ забраняваше всѣкакво движение край града по мракъ и не можеше да се научи на странния за нея обичай да се отива така рано и въ такова множество презъ този денъ. Но тѣй като цѣлото това народно поклонение предъ мрѣтвите донасяше на тѣхните алчни духовници много облаги, както при прочитането на молитви надъ всѣки гробъ, тѣй и при опъването на житото, когато имъ се поднасятъ хубави „поскури“ — тѣ не се противопоставяха на тоя несрѣбъски обичай.

Даже цилиндричните калимявки на свещениците имъ съ голѣма бѣрзина се мѣстѣха отъ гробъ на гробъ. „Божиите служители“ надвѣнатри про-мърморваха молитвите, събираха парите, взимаха поскуритѣ, съ които пълнѣха цѣли торби, носени отъ нѣкѣй служаща, и отминаваха по-нататъкъ — както чернитѣ брѣмбари отъ цвѣтъ на цвѣтъ да смучатъ сладкия сокъ. Ето защо, между всичкото това множество се мѣркаше и кадифената калимявка на „протата“ *), който не искаше да остане по-назадъ отъ другите и носѣше своята угояна фигура по всички посоки.

А докато ставаше всичко това, между гробовете и по пѣтеките тичаха на групички разни момчетии, немирни хлапаци, дошли съ родителите си — както всѣкога — за игри по полето; тѣ се гонѣха на всички страни, захапали разни сладкиши, получени отъ роднини при подаянията, прескачаха надгробните площи, викаха се по име и гласовете имъ внасяха наоколо още по-голѣмо оживление.

Една такава групичка отъ по-вѣзрастни отъ 14—15 години момчетии движеше се сѫщо така между гробовете, зяпаща предъ разните паметници, четѣща епитафиите или прескачаща желѣзните огради на голѣмите семеини гробове и гледаше портретите, провиквайки се презъ смѣхъ при сподѣлянето на впечатленията си.

Лутайки се така на разни страни, тази весела дружинка, каквато е всѣка млада група, особено отъ бездѣлници, почнала бѣ да се разтуря наоколо, когато изведенажъ провикването на единъ отъ членовете ѝ я събра отново на едно място.

* Прота на срѣбъски значи Протонерей.

— Ето го, дъдо Коцо..., пали свѣщъ при единъ гробъ! На кого ли пали? Това не е тѣхния гробъ! Хайде да го видимъ!

Дружината се затича надолу и обкражжи стания дъдо Коцо и гроба, който стоеше самотенъ и върху който горѣха нѣколко свѣщици, които старецъ бѣше запалилъ, а виждаха се остатъци и отъ други догорѣли свѣщици, запалени отъ по-рано отъ нечия ржка.

Дъдо Коцо бѣ известенъ на всички, понеже бѣше отъ видно семейство, а и младежката го знаеше поради голѣмата му обичъ къмъ нея.

— Дъдо Коцо, чий е тозъ гробъ, нали не е вашия? — питаха момчетиитѣ.

— Не, не е нашъ, синковци... Нашиятъ е горе — продума старецъ, кръстейки се, следъ като запали още една свѣщъ. Тукъ е погребано едно юнакъ момче, една буйна глава... още преди двадесетъ години.

Момчетата замълчаха. Нѣкои отъ тѣхъ почнаха да четатъ надписа, който личеше доста ясно върху високия камененъ кръстъ съ подножие въ видъ на малъкъ паметникъ, устоялъ доста на времето. Едно момче сричаše съ протегнатъ гласъ епитафията... „Народенъ герой... падналъ юнашки, сразенъ отъ вражеска ржка... Лека ти прѣсть, юнако, народътъ не ще забрави името ти... Геройската ти смърть ще учи поколѣніята...“

— Да, да... юнашки загина..., клетото момче! — продължи старецъ съ трепнай гласъ. — Другарь бѣ на сина ми, Богъ да го прости! Отъ други мѣста бѣше то, но въ една чета бѣха съ сина ми... — думаше старецъ съ насызани очи и седна на единъ камъкъ до самия гробъ. Момчетата настъдаха надъ другитѣ надгробни плочи на стари, безкръстни гробове и гледаха на него.

— Кой го е убилъ, дъдо Коцо, турцитѣ ли? — питаха тѣ съ любопитство.

— Турцитѣ... още въ турско време!.. Бѣше слѣзнало то отъ планината заедно съ сина ми. Цельта имъ бѣше да издебнатъ единъ бей, голѣмъ катиль, който бѣснѣше по нашите села. Синъ ми е чакалъ на единъ пѣхъ, а това момче на другъ, та ако единиятъ го изпусне, другиятъ да го причака. Късметътъ билъ на това момче... Преоблечено въ оелски дрехи, то го пресрѣща покрай единъ долъ. Следъ като го поздравило съ „много ти години“, вдига дебелата си дрѣновица и го храсва по тила съ всичката си сила. Беять пада мъртвъ... счупилъ му черепа... желѣзна ржка имаше!.. Но отгде да се вземе наблизу полякътъ и да види всичко това! Вдига мартинката си, грѣмва и го удря въ корема... скжъсва му червата!.. Пада горкото момче, ала не изгубва сили веднага, ами вади револвера си и убива на мѣстото проклетия полякъ, който бѣше се затичалъ съ голь ножъ да го доубива. Гърмежитѣ се чуха надалечъ и наскочаха турци отъ съседнитѣ бостани съ пушкитѣ си... Но то не имъ се даде легко. Съ лѣвата си ржка стяга корема си, а съ дѣсната се хваша за тревата и така се влачи по грѣбъ, дѣржайки револвера въ устата си, докато се закрива задъ единъ камънякъ въ доля и оттамъ почва да стреля съ револвера на всѣки турчинъ, който му се приближи. Така изеде душата на още единого и после се самоуби... Не бѣха му останали патрони!.. Дѣлго време никой турчинъ не посмѣ да му се приближи, само отдалечъ стреляха, докато видѣха, че не се обажда вече. Едва тогава се приближиха

и отдалечъ изпразниха пушкитѣ си въ тѣлото му — направиха го на рашето. Па после, до що бѣше турчинъ хвѣрли камъкъ върху му и така съ камъни го затрупаха. Но турчинътъ не смѣше нищо повече да стори. Имаше страхъ отъ Бога. И не рачиха да хвѣрлятъ тѣлото му въ гробищата, нито да го оставатъ неопѣтъ!... Дадоха го на настъ, на нашата черква, и цѣлиятъ народъ отъ града се стече на погребението. Единъ учитель дѣржа слово, учениците пѣха въ хоръ, плакахме всички.

Николе Траянчето, родомъ отъ Прилепското село Трояци, действуващъ като бунтовникъ въ Прилепско преди появяването на революционната организация.

А синъ ми, следъ като узна за станалото, едва се спаси отъ потерата, която бѣ излѣзнала да тѣрси него и други комити и успѣ да избѣга въ гората. Но и неговиятъ късметъ не бѣ голѣмъ — следъ една година дойде си отъ гората тайно у дома съ тежка рана на гърдитѣ, отъ която умрѣ по-късно... Така земята ги скри и двамата още млади... Васъ Богъ нека ви пази!

Дъдо Коцо избѣрса сълзитѣ отъ бузитѣ си, стана отъ камъка, подпрѣ се съ тояжката си и се загледа въ кръста.

— Колчимъ дойда на синовия гробъ, не мога да не дойда и на тоя. И той ми е като синовъ... Юнакъ дете бѣше, буйна кръвь, мѣжко сърдце... Богъ да ги прости всички! — завѣрши старецъ и пакъ се прекрѣсти, а следъ него и мѣжкната дружинка. И когато той отмина нагоре къмъ другитѣ гробове, дружинката се люшна напредъ като по даденъ знакъ, разтичаха се всички при свѣтѣ, награбиха свѣщици, събраха и отъ другитѣ гробове и се вѣр-

наха пакъ при юнашкия гробъ. Едни палъха свѣщи на кръста, други въ подножията и за мигъ цѣлиятъ гробъ свѣтна въ тържествено сияние. Запламтѣха буйно свѣщъ до свѣщъ; най-голѣмитъ стърчеха горе на кръста, тъй че гробътъ се виждаше още отдалечъ свѣтна, лжезаренъ. Младата дружина стоеше около него радостна и гледаше съ тържество на дѣлото си. Тя отдаваше по своему почита си кѣмъ героя.

И следъ като се нагледа на гроба, доволна, възхитена отъ разказа и отъ постѣжката си, тя пакъ се разпрѣсна, обѣрщайки се всѣкой отъ нея назадъ, натамъ, кѫдето юнаковиятъ гробъ сияеше като никога.

гарски езикъ. И всѣка дума сякашъ го удряше по главата съ невидимъ юмрукъ: „...Народенъ герой... падналъ юнашки... Народътъ нѣма да забрави името ти... Геройската ти смѣрть ще учи поколѣнието...“

Той не издѣржа по-нататъкъ. Сърдцето му затупа въ страшенъ бѣсъ, душата му се изпълни съ отровна жъльчъ... Погледна на цѣлия гробъ... Каменниятъ кръсть му се стори още по-високъ, буквите още по-голѣми, ясно очертани въ буйната свѣтлина на свѣщите, особено на най-голѣмите, които пламтѣха високо на кръста и привличаха погледа отдалечъ. Всичко това се видѣ на протата грозно, страшно, престжично... Струваше му

Молебенъ въ освободения през 1918-година гр. Драма по случай петнадесетъ годишнината отъ Илинденското въстание.

* * *

Не много време следъ това, когато гробищата опустѣха, дебелиятъ прата минаваше тѣдѣва, слизайки надолу кѣмъ града. Окото му веднага забеляза свѣтналия гробъ, около който нѣмаше никого, но който така окиченъ съ пламтещи свѣщи изглеждаше като да е биль посетенъ отъ цѣлия народъ. Той се приближи и се загледа въ него. Свѣщъ до свѣщъ горѣха върху подножието на кръста, върху самия кръсть и по протежението на гроба, както по крайнитѣ камъни, така и въ срѣдата, кѫдето всѣка свѣщъ бѣше забита въ прѣстъта между зелената трева, която още по-ясно открояваше червенината на всичките пламъчета. Гробътъ сякашъ ликоваше! .

Зачуденъ отъ всичко това, протата се приближи до кръста и почна да чете надписа... и ужасъ го хвана! Едри букви, много ерголѣми, всички издѣлбани въ камъка, низеха се предъ очите му въ цѣла една дѣлга епитафия на бѣл-

се, че надписътъ съ проклетитѣ ерголѣми се вижда и чете много отдалечъ... Кръстьтъ като живо сѫщество съ разперенитѣ си рѣце сякашъ се понадигаше като на прѣсти, за да стане по-високъ... И не издѣржа сърдцето му. Той се хвѣрли съ развѣти отъ замаха широки рѣкави и поли на расото и съ единъ неутолимъ бѣсъ сграбчи голѣмите свѣщи и ги захвѣрли надалечъ, следъ това разхвѣрли и останалитѣ, газейки ги съ краката си и гасейки всѣко пламъче. Следъ като разтури всичко и гробътъ потъмнѣ — сякашъ се намърщи въ злокобенъ гнѣвъ — той се хвѣрли съ бѣсъ пакъ върху кръста, сграбчи го съ дветѣ си рѣце, напъна нѣколко пжти тлѣстото си тѣло и следъ безброй пѣшкания успѣ да разклати подножието, размѣсти кръста и го тласна съ всичката си сила. Кръстьтъ падна съ пукотъ на земята, безъ да се счупи. Тогава протата — цѣлиятъ задъханъ и изпотенъ — огледа се плахо наоколо и забърза надолу съ озвѣрено лице, изпускайки рѣдъ псувни.

**

Когато слънцето се надвисна на западъ надъ далечните планини и закъснѣлъ народъ пакъ почна да снове къмъ гробищата, младата група момчетии бѣше вече тамъ, както повечето пѫти предъ празницитѣ, когато никаква работа не ги задържа по домоветѣ. Следъ като се бѣше уморила отъ тичане по полето и хвърляне камъни съ плетени прашки, тя пакъ насибра отвсѣкѫде свѣщи и се запложи къмъ любимия гробъ... Но първите, затичалитѣ

други събраха разхвърленитѣ свѣщи, запалиха ги заедно съ новите една до друга по всички камъни въ тревата, както и високо на кръста, и гробътъ наведнажъ свѣтна въ радостно сияние, което ставаше все по-ясно и по-силно, колкото повече слънцето потъваше на западъ. И когато то съвсемъ изчезна задъ планините и вече се почувствува първиятъ сумракъ, гробътъ отново заблестѣ като за нѣкакво тържество.

Тогава доволната дружина пакъ се разпрѣсна,

Частъ отъ четата на Велешки явойвода Николай Дечевъ, въ която влиза като четникъ храбриятъ Смилевски младежъ Даме Новевъ. (Вториятъ въ средния редъ отъ лъво къмъ дѣсно).

се напредъ момчета, вече издадоха викъ:

— Я!... Гробътъ е разрушенъ!...

Всички се втурнаха натамъ — премного изненадани. Каменниятъ кръстъ лежеше на земята и тревата на гроба бѣше изтъпкан заедно съ свѣщите въ нея. Цѣлиятъ този безпорядъкъ говорѣше на смаяните отъ почуда момчета, че зла, проклета рѣка е извѣршила всичкото това опустошение.

Следъ първата изненада дружината излѣ по токъ отъ ругатни и проклятия по адресъ на злодеца, па се замисли и веднага подозрѣ, че това е непремѣнно нѣкой сърбинъ. Тогава каквато лоша дума имъ дойде на умъ, биде изречена по адресъ на всичко срѣбъско. Следъ това всички се запретнаха около гроба: нѣколцина измежду тѣхъ — най- силните — хванаха тежкия кръстъ, изправиха го и го намѣстиха отново върху каменното подножие и го подпрѣха съ нѣколко камъни, за да не падне;

ликувайки, и се отдалечи по рида на къмъ дома си, спиралки се отвреме навреме да гледа отдалечъ свѣтналия гробъ.

Вече бѣха навлѣзали въ махалитѣ, когато наведнажъ гласътъ на едно отъ момчетата, което бѣше останало назадъ, ги накара да се върнатъ обратно и да се събератъ на едно място:

— Ристе, Кице, стойте, елате да видите... Гробътъ угасна наведнажъ... Гледайте!

Всички се затичаха къмъ рида и втрениха очи надолу. Сиянието бѣше изчезнало, последното пламъче на гроба угасна безъ всѣкакво мъждение.

— Пакъ нѣкой направиъ това... Трѣбва да е сърбинъ!.. — изкомандува единъ гласъ и всички почнаха да пристижватъ дебнешкомъ, крийки се задъ гробоветѣ и кръстоветѣ. И какво видѣха! Нѣкаква голѣма черна фигура се движеше около юнаковия гробъ.

— Протата! — прошепна нѣкой. И наистина

това бъше дебелиятъ прата, който стоеше до кръста, озъртайки се отвреме навреме. Въпрѣки настѫпилия вече мракъ, виждаше се доста добре отлизу, какъ той напряга цѣлото си тѣло, напъвайки се да събори кръста заедно съ поднозието.

Но въ този часъ профуча нѣщо въ въздуха и единъ камъкъ изневидѣлица тресна върху плочитъ на съседния гробъ. Следъ това зафучаха и други отъ разни страни. Протата остана изненаданъ и погледна около себе си, но веднага бѣ принуденъ да се наведе. Иззадъ гробоветъ из-

лиха. Гробътъ отново свѣтна, както и преди, даже повече, защото наоколо бѣше вече пъленъ нощенъ мракъ.

Дружината тържествуваше. Следъ малко тя се отдалечи и седна на близкия ридъ, откъдeto наблюдаваше известно време какво ще стане. Но нищо не ставаше: гробътъ сияеше все така тържествено.

— Утре пакъ ще дойдемъ! — викнаха нѣкои и всички се заптиха къмъ махалитѣ по домоветъ си.

* * *

Измина и нея нощъ. Христосъ бѣше вече възкресналъ и всичко християнско се радваше на това събитие. Настана първиятъ денъ на Великденъ. Въ града е тихо, всѣкъ си бѣше у дома. Само малкитѣ не мируваха. Облечени въ нови дрехи, награбили червени яйца, тѣ се събираха по махалитѣ и се чукаха, опитвайки си късмета — чие яйце е по-здраво, та той да спечели, или пъкъ сно-вѣха нагоре надолу. Нѣкой спомена за юнаковия гробъ и една група отъ вчерашнитѣ момчетии, заедно съ други, на които се разказваше вчерашното събитие, пакъ тръгна къмъ гробищата. Любопитството на всички бѣше голѣмо да видятъ какво става съ тѣхната светина.

Скоро гробищата се събудиха отъ тѣхнитѣ провиквания. Тѣ се устремиха надолу. Но ужасна бѣше изненадата имъ, когато наблизиха... Гробътъ бѣше страшно разрушенъ, кръстътъ не съществуваше вече, а сїамо голѣми парчета отъ него лежаха разхвърлени наоколо... Това бѣше вече много! Младитѣ души горѣха отъ мѣжа и страшенъ гнѣвъ!... Всички гледаха занѣмѣли...

Нѣколко мига така... и цѣлата дружина тръгна тичешкомъ назадъ съ нѣкакво страшно решение. Всѣкъ влѣзна у дома си, взе по нѣкое желѣзо или ножъ и отново полетѣ къмъ гробищата. Събраха се всички и тогава започна яростна атака срещу срѣбъскитѣ гробове — доколкото ги имаше тамъ. Размахали въоружени рѣже съ ножове, ками, тесли и брадвички, тѣ удриха върху гранитнитѣ паметници на разни офицери и други срѣбъски голѣмци, чупѣха стѣклата и рѣжеха ликоветѣ, поставени върху кръстоветѣ и поднозието; удриха върху надписите съ камъни... И едва следъ като изсила яда си и уталожи мѣжата си, младата дружина се запти пакъ къмъ юнаковия гробъ...

* * *

Нѣколко часа следъ това въ града се разнесе ужасната за сърбите вѣсть, че гробоветъ имъ сѫ обезобразени! Следъ обѣдъ разнитѣ чиновници и деребеи, заедно съ дебелия прата начело, бѣзаха къмъ гробищата. Следъ малко тѣ стояха поразени предъ изпочуканиятѣ паметници на своитѣ офицери и разни други „герои“, дошли отъ джендема да оставятъ тукъ коститѣ си... Портретитѣ имъ бѣха страшно обезобразени, съ изчупени стѣкла; особено лицата имъ бѣха съвсемъ унищожени. Ясно се виждаше, какъ нѣкакво острие е съкло картона. Цѣлото това опустошление придаваше жалъкъ видъ на паметниците, а побледнѣлитѣ въ немощенъ ядъ лица на сърбите — особено на протата — изглеждаха още по-окаяни. Никой не знаеше кой е виновникътъ. Но протата всичко отгатна. Той веднага си спомни за снощи градъ отъ камъни, невидимо излизящи иззадъ гробоветѣ, и съ треперящъ отъ бѣсъ гласъ разказа историята съ българския гробъ...

Четництѣ:
Трайко Аджиларски, Мино Токловъ и Дине Постоларски.

хвръкваха нѣкакви черни птици, които се стремѣха къмъ него, фучеха къмъ него и падаха наоколо съ трѣсъкъ, тѣй че не му даваха да се опомни даже. Той забѣрза да се скрие, безъ да смѣе да дигне глава, защото камънитѣ хвръчеха отвсѣкїде и грозно пукотѣха върху надгробнитѣ плочи. Дружината го бѣше нападнала още отдалечъ съ прашки, съ които запращаше къмъ тлъстото му тѣло голѣми камъни.

— Уа, уа!... — нададоха викъ всички, когато видѣха какъ черната фигура бѣзъ, почти бѣга надолу, закривайки се задъ паметниците.

Сега се знаеше вече неприятельтъ. И когато той изчезна съвсемъ задъ оградата на гробищата и последниятъ камъкъ, запратенъ съ прашка, тракна надалечъ, срѣдъ младитѣ бойци започна весело кикотене. Всѣкъ разказваше какъ го е ударилъ съ камъкъ и даже билъ видѣлъ кжде...

— Може би ще дойдатъ жандари! — забеляза единъ. Но другитѣ замълчаха, запалиха по една свѣщъ, събраха следъ това и другитѣ свѣщи, които лежеха разхвърлени около гроба и отново ги запа-

— Видѣхте ли, видѣхте ли!.. Ха сега да решимъ какво да правимъ... Какъ да ги намѣримъ? — крѣскаха истерични гласове и най-разнородни псуви изпълняха тихитѣ дотогава гробища. И дълго още тѣ се чуваха наоколо, носейки се отъ гробъ на гробъ, отъ единъ до другъ изпочупенъ паметникъ. Сърбитѣ се гледаха мълкомъ — безсилни да уязватъ невидимия врагъ.

— Стражата, непремѣнно стражата трѣбва да се постави, иначе всичко ще унищожатъ... — викна нѣкой.

— Гробътъ, комитскиятъ гробъ е виновенъ..., онъ, дето снощи по късно го разрушихъ! — викна протата високо. — Елате да видите!

И той трѣгна натамъ да имъ покаже дѣлото си, а следъ него и другитѣ, промъквайки се по кривитѣ пжечки на гробищата...

Но следъ малко се чу страшниятъ ревъ на протата, изпълненъ съ ужасъ. Другитѣ се затичаха къмъ него въ голѣма уплаха и го задържаха да не падне. Той бѣ цѣлия позеленѣлъ и сочеше на нѣщо предъ себе си, гледайки съ втренчени очи. На десесь крачки отъ него страшниятъ гробъ, който той вчера бѣ разрушилъ, стоеше отново възстановенъ. Подножието бѣ поставено на мѣстото си, камънитѣ по периферията бѣха наредени, а крѣстътъ стърчеше на мѣстото си все така гордъ, макаръ и изпочупенъ, но съ части намѣстени една върху друга, както по-рано. Нечия ржка ги бѣше

събрала, наредила една върху друга по редъ и, въпрѣки изпочупенитѣ ржбове и краища, крѣстътъ личеше ясно съ надписа си.

Всички мѣлчаха и втренчено гледаха на страшния гробъ... И наведоха глави...

А въ това време отдалечъ се носѣше камбаненъ звѣнь. Той долиташе отъ разни страни не прекъснатъ, живъ, тържественъ въ общия покой, който царѣше въ гробищата. Деньть бѣ свѣтълъ подъ чистото небе, кѫпеще се въ обилната слън-

Мариовско хорѣ

чева свѣтлина. Навсѣкжде бѣ празникъ! Камбанитѣ непрестанно биеха и зовѣха народа на второ възкресение.

Коста Георгиевъ.

И з н е н а д а

(Споменъ отъ революционната епоха въ Костурско)

Къмъ края на м. май 1903 година, свободнитѣ отъ кѣрска работа селяни отъ с. Черешница бѣха се събрали въ Траяновата ливада и угрожено разговаряха върху тревожнитѣ новини, които се получаваха, като презъ въздуха, вследствие обезоржжаването, което турцитѣ бѣха предприели въ нѣкои села.

Селянитѣ обмисляха начина, като какъ по-лесно да се отървратъ отъ тази беля, ако случайно би ги сполетяло, и като най-целѣсъобразно намираха бѣгството въ гората. Затова решиха, за напредъ денемъ да се предпазватъ, когато сѫ въ село, а ноще да спятъ вънъ отъ него.

Въ разгара на пренята, две жени-куриерки пристигнаха отъ с. Прекопана. Въ писмото, което тѣ донесоха, се съобщаваше, че турцитѣ предприели обезоржжаване въ нѣкои села въ Леринско и че вършили голѣми жестокости. Това писмено известие, което потвърждаваше тревожнитѣ слухове, загрижи още повече селянитѣ.

Къмъ обѣдъ, една група отъ около 15 души селяни отъ с. Загоричени, предвождани отъ Никола Каракевичъ, пристигнаха въ Черешница. Тѣ разправиха, че квартируващиятъ въ селото имъ аскеръ ненадейно започналъ да иска отъ селянитѣ пушки.

Попадналитѣ имъ, на първо време, на ржце селяни били зле измѣчвани, та тѣ решили, докато не спратъ побоищата и изтезанията, да се не върщатъ въ село.

Следъ обѣдъ, на сѫщото мѣсто, беседата продължи. Групата значително се увеличи. Централната личностъ е единъ отъ селскитѣ свещеници — отецъ Христо Григоровъ.

Единъ овчаръ донесе съобщение отъ войводата Никола Трифоновъ, известенъ подъ името Колъ Бабчорчето, че се намираль на Черния Врѣхъ.

Това съобщение, инакъ безъ никакво значение спрѣмо развиващитѣ събития, ободри малко селянитѣ.

Слѣнцето преваливаше и всѣки отъ присъствуващитѣ смѣташе, че денътъ ще мине спокойно.

Никола Каракевичъ изяви желание да отиде при войводата, за да му опише положението на Загоричени при обезоржжителната акция. Придруженъ отъ мѣстния ржководителъ, той се отправи къмъ бивака на четата.

Владени въ разговоръ и успокоени отъ напреднолото време, селянитѣ, въпрѣки взетото преди малко решение да се пазятъ отъ аскера, биватъ изненадани отъ Прекопанския аскеръ на самото

мъсто, дето седѣха. Едновременно пристигна Загорицкиятъ аскеръ и едно отдѣление отъ около 200 души отъ Костуръ. Костурскиятъ аскеръ донесе и едно горско топче.

Изненаданитѣ селяни, всички вкупомъ, бѣха вкарани въ оградата на селскитѣ гробища, кѫдето и бѣха задържани. Разпореди се, цѣлото мѣжко население да се прибере въ оградата на гроби-

селскитѣ жени, които винаги се редѣха заедно съ мѣжетѣ въ редовете на Организацията, заеха тѣхнитѣ мъста. По незнайни пактища, тѣ съобщиха на околнитѣ села за това, което ставаше въ селото; предупредиха сѫщо всички селяни, нѣмирачи се вънъ отъ селото, да се не връщатъ; уведомиха четата и почистиха кѫщите си отъ всичко, което би дало поводъ за подозрение. Тѣ облѣкоха загориченца

Войводски съветъ въ балкана, на който присъствува и Д-ръ Владимиръ Руменовъ

щата, гдето Султанската „милост и благоволение“ почнаха обилно да се лѣятъ надъ гърбовете на заловенитѣ селяни — на всѣко споредъ късмета му или споредъ впечатлението, което бѣше направилъ на агитѣ. На свещеника Христо Григоровъ, който имъ се видѣлъ много едъръ, му пооскубали брадата; загориченецътъ Димитъръ Грънчаровъ, който билъ познатъ отъ Загорицкия аскеръ, билъ порядъчно „наложенъ“, а черешниченецътъ Михалъ Диневъ Сульовъ, понеже е билъ облеченъ въ гражданска дрехи, е билъ смѣтнатъ за учителъ и понеже учителъ бѣше тогава синонимъ на комита, въпрѣки всички увѣрения, билъ е смазанъ отъ бой.

Когато турцитѣ се „занимаваха“ съ селянитѣ,

Лютиковъ въ женски дрехи и съ пеленаче въ рѣце го пуснаха изъ селото.

Турцитѣ, следъ като обградиха добре селото и поставиха оръдието на подходяще място, извикаха нѣколко души отъ селянитѣ и имъ поискаха декларация, че въ селото нѣма лоши хора, като сѫщевременно ги предупредиха, че при пукването на една само пушка селото ще бѫде изгорено, а мѣжетѣ разстреляни.

Тази декларация окуражи селянитѣ, едно защото тѣ знаеха, че въ селото нѣма чета, и друго защото разбраха, че не се касае за пушки. Отъ готовността, съ която селянитѣ подписаха декларацията и увѣренията, които дадоха, турцитѣ разбраха, че

Поява и развитие на революционното движение въ Македония

(Изъ моите записи)

[Продължение отъ книга 5 (25)]

По-късно, селата не се боят вече отъ нищо и сами почватъ да се надпреварватъ кое какъ по-скоро да покани четата, да ѝ се налюбува на юнашкия каяфетъ.

Когато съ окръжно отъ Централния комитет, издадено въ края на 1899 година, формално се създадоха районните чети, четниците бѣха рѣдкост; не-достигътъ бѣ голѣмъ. Сетне, обаче, се появи напливъ отъ желаещи; четнишките животъ стана мода.

Изпърво смъртъта бѣ страшна: своятъ мъжко се прежаляваше; по-сетне, смъртъта се гледаше право въ очите: „похарчилъ се“, казваша съ насмѣшка и пре-небрежение. И нищо повече.

Христо Ботевъ на свое време се е възхищавашъ отъ една майка полякина, задето не е тежела, а се е гордѣла съ тримата си загубени синове-юнаци: единиятъ билъ на заточение, другиятъ — обесенъ, третиятъ — убитъ. Въ Македония такъвъ духъ се забелязва не у една майка, а въ цѣли родове и то навсѣкѫде.

Четниците и ранените, щомъ свършатъ патроните и има опасностъ да попаднатъ въ плънъ, сами турятъ край на живота си. Такива самоубийства има повече отъ сто (100). Цѣли чети сѫ завръщали съ самоубийство. Така е свършила четата на Методий Патчевъ въ Кадино-село (Прилепско), която, обградена отъ турски аскеръ, следъ като въ боя свършила патроните, нѣмайки възможностъ да си пробие путь, за да се измъкне и спаси, изпочупва всичкото свое оружие и, при пѣсни и братски цѣлувки, войвода и четници само съ единъ останаъ револверъ сами по редъ си теглятъ последния куршумъ. Сѫщото става съ четата на Дине въ Крушодери (Леринско), съ четата на Христо Узуновъ въ с. Цѣръ (Битолско) и проче.

На първо време революционната мрежа едва се чувствуваше. Сетне, куриерската служба постепенно се разви; цѣлата организационна територия се прошири съ канали. Комитетската кореспонденция изпредварява дѣржавната и бѣ по-сигурна и по-неприосновена отъ нея. Преностът на оръжие ставаше сѫщо така бѣзо и сигурно.

По-рано мѣстностите не се знаеха. По-късно, села, гори, планини, канари, долища, пѫтеки, извори, скривалища, позиции удобни за бой — всичко се изучи на прѣсти.

На първо време Организацията бѣ главно

сѫ измамени. На групи, придружени отъ селяни, безъ предпазване, както обикновено това ставаше, на бѣрза рѣка турцитъ претърсиха селото.

Следъ обиска, сконфузениятъ войскови началникъ избѣгва една турска псуvinя по адресъ на доносчиците и освободи селяните и селото.

А. Дамяновъ.

градска и административна; същне, постепенно тя стана предимно селска и боева. За всѣки районъ бѣ създадена чета отъ по 5—7 души. На четите бѣ повѣрена организационна и агитационна мисия. Градските рѣководители не можеха да иматъ онова влияние и значение, каквото можеше да има четата — бидейки нагледенъ живъ примѣръ, който въплощава въ себе си дѣла, а не само думи.

Едно време трудно и дори невъзможно бѣ да накарашъ раята открыто да се оплаче противъ произволите на турските чиновници. Сетне пѣкъ,

Рибарски лагерь край Охридското езеро

като дѣждъ валѣха заявления отъ остри по-остри и стана обикновено нѣщо да се събиратъ маже, жени — особено жени — предъ правителствения домъ и да викатъ и хокатъ на всички гласове противъ неправдите на властта. Колкото пѣкъ за произволите на беговете и агити, нѣмаше нужда и отъ оплаквания: сами селяните си виждаха работата съ тѣхъ.

Едно време, бей или кехая, а нѣкѫде даже и келявъ турчинъ (както би се изразила масата), можеше да влеза въ християнско село и безнаказано да си позволява волности спрѣмо имота и честта на селянина. Псуvinи и бой бѣха обикновено нѣщо; грабежъ и присвояване на чужди ниви често се случваше; посѣгане на семейна честь не бѣше рѣдкость. По-сетне, когато се появи и засили Организацията, това се вдигна; турчинъ, само за да влѣзне въ село, трѣбваше да се замисли.

Едно време, царски хора (булюкбашии, заптии и тѣмъ подобни) бѣха малки царе на селото: пѣсни погачи, пѣржени кокошки, люта ракия, млади булки, що не! — както се казва въ пѣсните. При сѫществуването на Организацията подобно нѣщо бѣ рѣдкость и ако нѣкѫде станѣше, това излизаше изъ носа на авторите; то имъ присѣдаше.

На първо време, преди да се засили Организацията, господари на дена и нощта бѣха турцити. По-късно, щомъ наближеше нощта, турцити се прибираха по домовете си, а потерите и

войскитѣ — въ казармитѣ. Организационнитѣ хора тогава имено почваха да излизатъ на работа и ставаше *Комитско царство*. Изобщо, по време на Организацията, денътъ бѣ на турцитѣ, а нощта на Организацията, на четитѣ. При това турцитѣ трѣбаше да избиратъ само друмищата, както това бѣ едно време за християнитѣ.

Организацията научи селянитѣ да не допускатъ произволи по събирането на данъцитѣ, да не служатъ ангария у разни деребеевци и да искатъ по-голѣма надница за своя трудъ.

яниятѣ и защото, търсейки крадеца, възможно бѣ турцитѣ да откриятъ комитетски тайни.

Забраниха се и всѣкакви излишни разходи по сватби, накити и проче. Паритѣ бѣха потрѣбни за друго нѣщо. Ако нѣкой е богатъ, нека си чува паритѣ за зло време, или нека купи оржие за сиромаси — близни. Който има, нека помога на тия, що нѣматъ. Защото, срещу това, последнитѣ вършатъ много по-рискована работа, а свободолати ще бѫде обща и за богати и за сиромаси.

Впрочемъ, идеалътъ така бѣ обхваналъ ду-

Партизанскиятъ отрядъ на войводата Борисъ Илиевъ-Берковчанина, който нахлу въ Македония преди обявяването на Балканската война и действуваше въ тила на неприятеля.

Човѣкъ, вдаденъ въ пиянство, развратъ, кражба или комарджилъкъ не можеше да бѫде полезенъ нито за себе си, нито за дѣлото. Организацията иска отъ единъ работникъ да си гледа и своята работа, отъ която вади прехраната си, пѣкъ и да му остава време при туй и за организационна работа. Освенъ това пияниятъ лесно може да изпусне тайна. Кое съ поука, кое съ заангажиране въ революционна работа, кое съ наказания — и въ това отношение на домашното възпитание Организацията бѣрзо постигна добри резултати, особено въ селата. Селянки просто сѫ плакали отъ радостъ, че сѫ виждали мѫжетѣ си трезви да се грижатъ за домъ и челядъ. Всички разпуснати мѫже и особено жени трѣбаше или да се откажатъ отъ своите пороци, или да бѫдатъ наказани. Кражбитѣ се преследваха най-строго, защото Организацията бѣ длъжна да пази частната собственостъ на христи-

шитѣ, че, безъ преувеличение, може да се каже, често мое твое не се знаеше.

Не ще е грѣшно, ако кажемъ, че македонскиятъ селянинъ, въ повечето мѣста, не може да се похвали съ своята чистота. Въ Македония имаше села пословични по своята небрежностъ по отношение чистотата. Напримеръ, селото Германъ (Прѣспанско) е било гнѣздо на вѣшкитѣ и, естествено, респективниятъ горски началникъ на района, Славейко Арсовъ, е трѣбало, между другото, да се погрижи и за очистване селото отъ... вѣшки; но за това пѣкъ селянитѣ отпосле сѫ благославяли и благославяять Организацията.

Не въ едно мѣсто четитѣ сѫ се оплаквали отъ неизмѣсенъ и недопечень хлѣбъ; следъ оплакването е следвала заповѣдъ: селяни и селянки да отидатъ въ друго село, за да се научатъ какъ се мѣси и пече хлѣбъ. Между четниците нерѣдко се

е случвалъ по нѣкой хлѣбарь; той е показвалъ и учель селото на леснина и удобства за мѣсене и печене хлѣбъ.

По сѫщия начинъ населението въ Македония се научило да си прави по-комодни дрехи, да си строи хигиенични кѣщи, да отглежда по-добре домашни животни и растения, да оре по-модерно и да се очисти отъ нѣкои суевѣрия, очевидно вредни за здравето и за кесията.

Отъ изложеното дотукъ се вижда, че Вътрешната революционна организация се е мѣсила и въ домашното вѣзпитане и изобщо въ домашния битъ на македонеца и е постигнала чудни, похвални резултати.

Срѣдствата си Организацията добиваше: 1) отъ членски вноски; 2) отъ налагане тукъ-таме данъкъ на българитѣ; 3) отъ честитки по сватби, именни дни, раждания, кършавания и други и 4) отъ глоби, комитетски марки и проче.

Много сѫ случава се, когато жени, нѣмайки срѣдства да помогнатъ на Организацията, за да се купи оржие и муниции, сами охотно сѫ давали своите скъпни накити и огърлици. На много мѣста (въ Охридско) Организацията е издавала свои гербови марки съ лъвъ въ срѣдата и надпись: „Автономна Македония“. На заявления безъ такава гербова марка, Организацията не е давала ходъ.

Оржието Организацията е купувала и доставяла отъ Гърция, Албания, Сърбия и отъ самата Турция за южните, западните и северо-западните революционни райони, и отъ България — за северните и източните революционни райони.

Когато следъ вѣстанието презъ 1904 година посетихъ Македония по комитетски работи, въ родния ми градъ Охридъ азъ чухъ чудни, дивни разкази за мѣжеството и себе-отрицанието на мало и голѣмо при изпълнение своя дѣлъ кѣмъ освободителното дѣло.

Така, за да се укрие и спаси дошелъ по работа или търсень отъ властта войвода или четникъ, жени и маже сѫ устройвали мрѣвило. Около мрѣвешки ковчегъ, отрупанъ съ живи цвѣти, вощеници горѣли и свещеникъ чель тѣжни молитви, а женитѣ плачели, скубѣли си коситѣ отъ тѣга и жалъ по умрѣлия. Процесията излизала отъ кѣщи и минавала така отъ една улица въ друга, отъ една черква въ друга.

Въ сѫщностъ, въ ковчега се е спотайвалъ, отрупанъ съ цвѣти, живъ войвода или четникъ, който трѣбвало да се изнесе изъ подозрѣна кѣща, като се мине презъ блокада отъ агенти, стражка и войска.

За сѫщата цель често сѫ устройвали и сватби, при които окичената и покрита съ гѣстъ вуаль

булка е била нѣкой узнатъ и преследванъ отъ турцитѣ войвода или четникъ, а приятата — оржие.

Изобщо, въ Македония нѣма българинъ и българка, нѣма момче и момиче българче, които да нѣматъ своята заслуга къмъ революционната организация, които да не сѫ служили съ ентузиазъмъ къмъ освободителното дѣло.

Но тоя ентузиазъмъ въ поробеното население бѣ неудържимъ, когато то видѣ широката поддръжка на революционното движение отъ страна на своите братя въ България. Въ тая поддръжка то виждаше осезателно доказателство, че цѣлиятъ

Приказниятъ Сѣрски войвода Георги Латровалията (легналията), родомъ отъ Демиръ-Хисарското село Латрово и Стефанъ Гайларски (седналията), родомъ отъ Кулското село Царь Шишманово, сега аптекарь въ гр. Горна-Орѣховица. Вториятъ е билъ санитаръ въ четата на Борисъ Сарафова и като такъвъ се е отличилъ съ своята неустрашимостъ при даването санитарна помощъ на раненитѣ презъ време на сраженията четници.

български народъ бѣше се свързалъ съ революционното движение и че въ минутата, когато ще се открие решителната борба, тя ще биде подкрепена отъ всички народни сили.

Увлѣчено и трогнато отъ това братско участие, то — поробеното население, всрѣдъ нечуващите звѣрства на турцитѣ и тия на албанци, гърци и сърби, влагаше последните свои усилия, за да биде колкото е възможно по-подгответо за решителния часъ.

Революционната работа бѣ дотолкова напреднала, че къмъ 1900—1901 година се отпочна подготовката на кадрите за предстоящите активни действия. Въ много революционни райони агитационните чети се замѣстваха съ кадрови, чиято чиленост и боевъ съставъ бѣзо се увеличаваха, а въ нѣкои мѣста предприемаха и открыти стълкновения съ турската войска, за да калятъ себе си и да вдъхнатъ вѣра въ душата на населението.

Но тая стихийна организация, която развиваше такава блѣскава апостолска и революционна

дейност, криеше въ недрата си и нѣкои слабости. Така напримѣръ: отъ нейната срѣда не можа да се издигне една сила, авторитетна личность, която съ своя умъ и воля, съ своето умение и тактъ, съ своя ореолъ на призванъ водачъ, да привлече и групира около себе си всички по-видни македонски дейци — вѫтрешни и външни, да направлява тѣхнитѣ действия и, като застане начело на Организацията, да я води смѣло и неуклонно къмъ целта. Вмѣсто това, къмъ 1901 година, следъ заочаването на Централния комитетъ на ВМРО

викваше действия, които отбѣгваха отъ надзора на висшето ржководно тѣло.

Винишката афера презъ 1897 г., а следъ нея Лозенградската афера, които повлѣкоха въ затворъ и въ заточение цвѣта на българската интелигенция на тия райони; аферата Мисъ Стонъ презъ 1901 г.; атентатъ на Отоманската банка и парахода „Гвадалкивиръ“ въ Солунъ; атентатъ на моста при Ангиста презъ пролѣтта на 1903 год. — три месеца преди Илинденското въстание — всичко това бѣ предприето отъ отлични, пламенни родо-

Въ предвечерието на илинденското въстание презъ 1903 година.

Група дейни членове на революционната организация въ Разложкия районъ, които, отдалечени въ тайнственитѣ дебри на необятния Перинъ, правятъ, подъ ржководството на вещи инструктори, заповѣданитѣ отъ Централния комитетъ на ВМРО бойни упражнения и се готвятъ за саморазправа съ вѣковния тиранинъ. Начело на групата е стоящъ Лазарь Томовъ (четвъртиятъ отъ лѣво къмъ дѣсно въ задния редъ), родомъ отъ Разложкото село Годлево, който, макар и на двадесетъ годишна възрастъ тогава, е билъ директоръ на българската прогимназия въ гр. Банско. Оцѣлѣлъ следъ събитията, той сега е подпредседателъ на Ржководното тѣло на Илинденската организация.

и арестуването членовете на Върховния македоно-одрински комитетъ, ние виждаме въ македонските организации — вѫтрешни и външни, много водачи и авторитети, които внесоха въ освободителното дѣло всѣки своето съвпадане и разбиране, внесоха своето дребнаво честолюбие за първенство и оттамъ ония крамоли и люти ежби между тия водачи и тѣхнитѣ привърженици, които често спъваха нормалното развитие на освободителното дѣло, а по нѣкога и зле го излагаха.

При това, въ редоветѣ на Организацията липсващ една строга революционна дисциплина — важенъ елементъ въ всѣко революционно дѣло; а това разклаща единството въ начинанията и из-

любци, но всички действуващи безъ знанието и въпрѣки волята на Централния момитетъ на ВМРО.

Всичко това, не ще съмнение, даваше поводъ и путь на турската власт да прониква въ тайните на революционната организация и да я разрушава.

Днесъ, следъ нещастията и бедитѣ, що ни сполетѣха, често се чуватъ авторитетни мнения, какво революционното движение въ Македония е било прежде временно, прибръзано, дори съвсемъ ненуждно и пророкуватъ, че ако е била следвана мѣдрата политика на Стефанъ Стамболова, т. е. ако се следваше по еволюционенъ путь докрай, резултатъ щѣли да бѫдатъ по-други за македонските българи и за българите изобщо.

(Следва) Г. Ив. Бѣлевъ.